

vár a XVI. századi irodalmi nyelv körébe tartozó más (szókincs-, jelentés-, alak-, mondattani) jelenségek tanulmányozása is, valamint azé, hogy ez az egységes nyelv-változat miképpen alakul, milyen formában él tovább. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a következő korokban megtorpanásokkal, visszaesésekkel ugyan, de állandóan fejlődik, tökéletesedik.

BORBÁTH ANDOR *Vörösmarty Mihály és a magyar orvosi nyelv*

A XIX. század első felében a haladó filozófiai és szociológiai gondolkodás fejlődése nyomán a kelet-európai népek hatalmas nemzeti felszabadító mozgalma bontakozott ki, s ez e népek orvostudományára is kihatott. A kelet-európai országok haladó gondolkodású orvosai hamar ráeszméltek arra, hogy saját országuk orvostudománya fejlődésének alapfeltételét a hazai orvosi nyelv megteremtése, az anyanyelven írt orvosi művek kiadása és terjesztése alkotja. E felismerést csakhamar tettek követték, és a román Vasile Popp, Pavel Vasici-Ungureanu, a lengyel Bierkowski, a bolgár Bezovics, a cseh Purkinje, a szerb Karadzscics hazafias célkitűzésnek tekinti népe orvosi nyelvezetének megalkotását. Bessenyei György 1788-ból származó mondása — „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha sem” — a XIX. század első évtizedeiben érezteti hatását: a magyar nyelv használatáért vívott harc is a haladó gondolat kifejezőjeként jelentkezett.

A magyar orvosi nyelv és szaksajtó kialakításában hervadhatatlan érdemeket szerzett Bugát Pál, akiről halála századik évfordulóján, 1965-ben megemlékeztek. Bugát Pál 1816-ban a pesti egyetemen orvosi oklevelet szerzett. Zsellér származása miatt kezdetben sok mellőzésben részesült. Kiváló felkészültségének köszönhető, hogy Oroszország kazányi egyetemére kapott meghívást, de az osztrák császár nem engedélyezte kivándorlását. 1824-ben, 31 éves korában a pesti egyetem sebészképző tanszékének tanárává nevezték ki. Ebben az időben az egyetemi oktatás latin vagy német nyelven folyt: magyar orvosi szaknyelv lényegében nem létezett.

E hiány pótlását Bugát Pál hazafias kötelességének tekinti, és Pesten 1828-ban megjelenteti az első magyar nyelvű anatómiai művet. Címe: *Az egészséges emberi test Boncztudományának alapvonalai*. Ez volt az első nyomtatott magyar orvosi tankönyv, mellyel Bugát Pál azt akarta bebizonyítani, hogy a magyar nyelv alkalmas az orvosi irodalom művelésére, nyelvújítói tevékenységét azonban, amelynek orvosi nyelvünk igen sokat köszönhet, számos oldalról érte támadás és lebecsülés.

Azoknak a táborában, akik Bugát Pál mellé állottak, ott találjuk Vörösmarty Mihályt is, 1828 januárjában elvállalja a Petrócai Trattner J. M. kiadta *Tudományos Gyűjtemény*, az egyetlen akkori folyóirat szerkesztését, amelytől azt várja, hogy „rak-helye lehessen a hasznos ösmereteknek és bölcsője a tudományoknak”. Költő létére Vörösmarty, a szerkesztő első cikkeit nem szépirodalmi kérdéseknek szenteli, hanem azokkal a magyar orvosi nyelv ügyét óhajtja előmozdítani. Felfigyel Bugát Pál fordítói tevékenységére, és azt *Bugát Pál magyar Boncztudományáról* című közleményében (1828) a következő módon méltatja:

„Ami a fordítást illeti, meg kell vallanunk, inkább merész elmét kívánt, mely midőn a mindennapi beszéd az ily tudományos előadásra elégtelen, ne féljen a nyelvnek rejtett kincseihez nyúlni, s a fogyatkozásokat azokból pótolja.

E nélkül ki képes magyar boncztudományt (anatómia) írni, ha csak rövid műszavak helyett hosszú, bizonytalan és gyakran tévesztő körülírásokkal nem akarja a tanuló vagy olvasó elméjét fárasztani.

A jeles fordító mind ezen felül emelkedett.

Semmi sem vala könnyebb, mint azt mondania: hogy a számtalan műszó fordíthatatlansága miatt kénytelen csak leírásaikat adni magyarul.

De meglepetve látjuk szorgalmas bátorsága után az egész boncztudomány ropant alkotmányát magyar nevekből s műszavakból előállítani.“

Megszakítva Vörösmarty fejtegetését, megállapíthatjuk a költő helyes állásfoglalását, hiszen azokról a Bugát Pál alkotta szavakról van szó, mint *izom, mőrígy, agy, sejt, düc, rekesz, ideg*, amelyek végérvényesen meggyökeresedtek és közkincsévé váltak a magyar orvosi nyelvnek.

Valószínűleg Bugát Pál ellenfeleinek akar válaszolni Vörösmarty, midőn így folytatja:

„Ha valakit itt az a csodálatos viszketeg bántana, hogy a merőt gáncsolja s bosszankodással ütközzék meg minden szavaiban, melyeket nem hallott: szeretnék attól igen sokat, de különösen e kettőt megérteni:

Mit akarna inkább?

Azt-e, hogy nyelvünk, amire szüksége van, magából s elemeiből pótolja?

Vagy azt, hogy mint némely európaiak, gyülelévész és zavar legyen a legtar-
kább szavakból?”

Vörösmarty szerint míg „az európai atyafiságos nyelvek a fölvett szóra nemzeti szint s bélyeget adhatnak, a magyar nyelv, mint napkeleti s Európával rokotalan, az idegen szavakat, mint a tűz a vizet, meg nem szenvedheti.”

Az anyanyelv tisztaságát féltő költő elkeseredetten állapítja meg: „Társalkodási nyelvünk nincs, vagy ha van, oly tarka, amilyen csak lehet; hivatalos, katonai, művészi stb. hasonlóan nincs; a tudományost, az fróit most törjük s ez is a többinek sorsára jusson?”

Ezért helyesli Vörösmarty azt, hogy „Bugát professzor úr a magyar boncztudományt magyarul adta”.

Vörösmarty elismeri, hogy „az egész fordításnak legnehezebb része a műszavak előállítása volt”. Ezek közül a költő felemlíti a Bugát alkotta *ér* vagy *vérér* (vena), *ütér* (arteria), *ideg* (nervus), *izom* (musculus), *in* (tendo) szavakat, s helyesli a *hallütér* (arteria acustica), *hallideg* (nervus acusticus), *látideg* (nervus opticus), *agyidegrendszer* (systema nervosum cerebrialium) kifejezéseket.

Vörösmartyanak feltűnik a „rövidség, amellyel a boncztudomány szavai magyarázva vannak”.

E gondolatmenet során a költő maga is orvosi nyelvújítóként jelentkezik, midőn úgy véli, hogy „a vérér (vena) szóból a vér elmaradhatna, s különböztetésül elég világosan állna mellette az *ütér*”.

De Vörösmarty nem csupán dicséri, hanem bírálja is Bugát Pál nyelvészeti munkásságát, és kifogásolja nem egy szóképzését.

Bugát szerint az „alak” = materiával. Az alak szó Vörösmarty szerint „eddig éppen ellenkező jelentésű volt: latinul forma, németül Gestalt értelemben s innen származhatott az alkat kifejezés.” A „materia” szó helyes fordítása Vörösmarty szerint, Bugáttal ellentétben, nem „alak”, hanem „anyag”.

A „recens” szót Bugát „heveny”-nek fordítja. Vörösmarty szerint a „heveny” inkább az „in flagranti” szó értelmét adja vissza.

A „mechanikus” szó „munkamívi”-re való fordítása Vörösmarty szerint nem alkalmas az idegen szó helyettesítésére.

Bugátnak ama javaslatával, hogy a „literatura” szót „tudományok tudománya” kifejezéssel fordítsuk, Vörösmarty nem ért egyet, amit azzal indokol, hogy a literatura szó „egyébiránt is azon szavak közé tartozik, amelyek hihetőleg meg fognak öröködni nyelvünkben, számtalan más szavak lévén még, melyeknek magyarosítására nagyobb szükségünk van”.

A harmadik évtizedét tapasztaló Vörösmarty nem éri be a magyar orvosi nyelv filológiai nyomon követésével és bírálatával, hanem élénk figyelemmel kíséri az éledő, idegen köntösétől szabadulni akaró magyar orvosi irodalom minden megnyilvánulását. Felfigyel Csorba József orvos doctor, Somogy vármegyei rendes physicusának *Hygiastica: vagy is orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fentartására, és a betegség gyógyítására, addig is, míg orvos érkezik* című könyvére, és arról a *Tudományos Gyűjtemény* 1829-i évfolyamában Csorba *Hygiasticájáról* című közleményében így értekezik: „Orvosaink szorgalmának s magyar lelkiségének egy újabb tanúja a fenn jelentett munka, mellynek különös érdeme az, hogy a tudományi rendszer szoros korlátai közül az élet tágas mezejébe kitér s közhasználatú ösmerekekkel gazdagítja olvasóit.”

A pesti egyetem orvostudományi karán 1860-ig latin volt a tanítási nyelv. Vörösmartyanak nem kerüli el a figyelmét, hogy 1829-ben „Fésüs Menyhért orvos doctor tanuló pályája végeztével magyarul írta orvosi értekezését illy cím alatt: »*Értekezés az ember testi neveléséről*«, s ezt a Tudományos Gyűjtemény 1829-i évfolyamában az alábbi dicséző szavakkal méltatja: „Doctorságra léptetés alkal-

mával magyar értekezést írni ugyan nem példátlan dolog; de a jó példa oly kevés követőre talált még eddig, hogy ez újabb példaadásnak több szerencsét kívánni igen nagy okunk van...“ Az említett értekezés tárgya, s a csinos magyarság, mellyel írva van, a szerzőnek mind jól választó „ítéletéről, mind ízléséről bizonyoságot tesznek“.

Vörösmarty figyelme még a magyar gyógyszerészeti nyelvre is kiterjedt: 1829-ben Budán kiadták a *Gyógyszerek árszabása Magyarországra és a hozzá kapcsolott tartományokra alkalmazva* című ismertetőt. Ezt *Az orvosi kar magyar gyógyszernyelvéről* című cikkében Vörösmarty így értékeli: „Az egyetemi orvosi kar-nak ezen roppant munka kidolgozása mindenkor díszemléke leend.

Csak arra tesszük figyelmessé olvasóinkat, hogy 100 meg 100 orvosszernek kelle magyar nevet adni s itt ezer közül (mintegy ennyire lehet a gyógyszerek számát tenni) egy sem marad megnevezetlen.

Mind ezen munka pedig nem vaktában, hanem bizonyos rendszer után készült s az elnevezések többnyire helyes philológiai alapon épülnek úgyannyira, hogy ami még valaha hozzá adandó vagy rajta másítandó lenne, az már most a legkisebb fáradságba kerül.

Hála és tisztelet annak, aki először e hazafiúi gondolatnak helyt ada lelkében, köszönet mindazoknak, akik a kidolgozásban részvevők valának.“

E sorok közreadásával az volt a célom, hogy a jelenkor irodalombarátai és orvosai előtt ismertessem a koszorús költőnek a magyar orvosi nyelv fejlesztése érdekében tanúsított, korában bátornak minősíthető kiállását, ami nem maradt háttástanal kortársaira. Ezért mi, orvosok Vörösmartyt a magyar orvosi nyelv paléozói között tartjuk számon. E tevékenységéért méltán érdemli ki a kései orvosnemzedékek hálaát és elismerését.

MARKI ZOLTÁN

Pletyka

*A mondat,
amelyről kérdezel,
ott pördült gazdátlanul
mindenki lába ügyében.
A dolgukra sietők
ügyet se vetettek rá.
Horgadt költők
és csillagos homlokú szerelmesek
felé verte az utca porát.
Aki belérúgott,
megütötte a bokáját,
s a pörgés is vadabb lett.
Mit lehetett tenni?
(Megmondtam már az
ötödik s a hatodik sorban.)*